

Se og bli sett

Om kjærlighet og det kjærlighetsfulle blikket

See and be seen

On love and the loving gaze

Monica Roland

Universitetslektor, Institutt for filosofi og religionsvitenskap, NTNU

Roland har en ph.d. fra UiO hvor hun skrev sin doktorgrad om kjærlighet. Hennes filosofiske interesser foruten kjærlighet inkluderer bl.a. emosjoner, normativitet og grunner, autonomi, rasjonalitet, teknologi og kunstig intelligens.

monica.roland@ntnu.no

Sammendrag

Denne artikkelen tar for seg forholdet mellom kjærligheten og blikket slik det fremstilles hos henholdsvis David Velleman (1999) og Iris Murdoch (1970). Mens Vellemans teori har inspirert mye av den filosofiske debatten om kjærlighet i nyere tid, ser vi nå en gryende interesse også for arbeidet til Murdoch. Til tross for Murdochs klare innflytelse på Velleman, ender de to opp med nokså forskjellige teorier. Jeg mener likevel at begge teoriene bidrar med gode innsikter om kjærlighetens natur, og at de utfyller hverandre på viktige punkter.

Nøkkelord

Iris Murdoch, David Velleman, kjærlighet, persepsjon, kunnskap

Abstract

This paper addresses the relation between love and the gaze as portrayed by both David Velleman (1999) and Iris Murdoch (1970). While Velleman's account has inspired much of the recent philosophical debate on love, we now see an increasing interest also in Murdoch's work. Despite Murdoch's clear influence on Velleman, the two end up with quite different theories. I believe, however, that both accounts provide us with valuable insights into the nature of love and that they on certain key points also complement each other.

Keywords

Iris Murdoch, David Velleman, love, perception, knowledge

Både i dagligspråket, skjønnlitteraturen og filosofiske teorier om kjærlighet antas det ofte en nær forbindelse mellom kjærlighet og persepsjon.¹ Vi kjenner for eksempel alle til ord-taket «Kjærlighet gjør blind» som beskriver kjærlighet som noe som tilslører vår persepsjon av den andre. Ifølge et slikt syn, utgjør kjærlighet en epistemisk trussel. Den som elsker ser ikke verden, eller i det minste deler av verden, slik den er. Samtidig beskriver talløse dikt og romaner også kjærligheten som en måte å virkelige se den andre på og med det, dersom

1. Persepsjon foregår gjennom spesifikke sansemodaliteter, slik som f.eks. syn, hørsel, lukt, smak og berøring. Innen filosofi er det imidlertid synet (eller blikket) som ofte er det paradigmatisk eksempelet på persepsjon, så også i denne artikkelen.

man er så heldig å være mottaker av en annens kjærlighet, hvordan det formodentlig er å virkelig bli sett av den andre. Den norske poeten Trygve Skaug skriver for eksempel: Du ser meg/så mye bedre/enn de andre/virker det som/eller jeg merker at/det er noe som virker/når det er du som ser/og du har briller/men kan ta dem av og fortsatt/så er det når du ser/at jeg blir krystallklar/til og med at jeg liker/det du ser/det skjønner jeg ikke (Skaug, 2020). Såkalte femcels og incels – en fremvoksende subkultur blant stadig flere ufrivillige single – bekrefter i så måte hvor viktig det er for oss å være gjenstand for en annens anerkjennende blick og hvor smertefullt og ødeleggende det kan være når et slikt blick uteblir. Svært mange i denne gruppen beskriver seg selv som både usynlige for andres blick og som ansett som for lite attraktive til å bli elsket.²

Denne artikkelen tar for seg det intime forholdet mellom kjærligheten og blikket. To filosofer som har skrevet godt og innsiktsfullt om temaet er Iris Murdoch og David Velleman. Mens Vellemans artikkel «Love as a moral emotion» (1999) har inspirert mye av den filosofiske debatten om kjærlighet i nyere tid, ser vi nå en gryende interesse også for arbeidet til Murdoch.³ I *The Sovereignty of Good* (1970) vektlegger hun nettopp forholdet mellom kjærligheten og blikket og tilskriver kjærlighet både en avgjørende moralsk og epistemisk rolle.⁴ Formålet med denne artikkelen er å løfte frem særlig Murdochs perspektiver, både på et selvstendig grunnlag, men også gjennom en sammenlikning med Vellemans teori. Til tross for Murdochs klare innflytelse på Velleman, ender de to opp med nokså forskjellige teorier om hva det er som blir sett og respondert på i kjærlighet. Begge argumenterer for at kjærlighet innebærer at man virkelig ser den andre, men der hvor Velleman vektlegger det universelle aspektet ved den andre vektlegger Murdoch det partikulære ved individet. Jeg mener likevel at begge teoriene bidrar med gode innsikter om kjærlighetens natur, og at de utfyller hverandre på viktige punkter.

Før jeg går i gang, vil jeg kort si noe om hva slags type kjærlighet det er jeg adresserer her. Selv om det ofte er den romantiske kjærligheten som i særdeleshet beskrives ved hjelp av metaforer om blikket, er slike beskrivelser like relevante for andre typer kjærlighet mellom mennesker. Denne artikkelen handler derfor ikke kun om den romantiske kjærligheten, men også om nære vennskap og kjærlighet mellom nære familiemedlemmer.

1. Kjærlighet som å virkelig se den andre

Både Murdoch og Velleman argumenterer for at det å elske et annet menneske innebærer at man virkelig ser vedkommende. Det reiser en rekke spørsmål. Hva menes egentlig med å se i denne konteksten, hva menes med kvalifikasjonen å *virkelig se*, og hva er det ved *den andre* som angivelig blir sett når man ser på denne måten? Før jeg går nærmere inn på Murdochs og Vellemans respektive teorier, vil jeg kort skissere forskjellige innfallsvinkler til disse spørsmålene. Dette vil danne bakteppet for den videre diskusjonen.

1.1 Blikket

Det finnes etter hvert en omfattende filosofisk litteratur om persepsjon generelt og synet eller blikket spesielt.⁵ En viktig del av den pågående debatten handler om forholdet mellom

2. For mer om incels og femcels se f.eks. Krakowski (2021) og Srinivasan (2021).

3. Se f.eks. Lipscomb (2021) og Winther (2021, 2022).

4. Denne artikkelen er basert på den originale engelske utgaven av Murdochs essaysamling. Boken foreligger imidlertid nå også på norsk i serien Cappelens upopulære skrifter. *Det godes suverenitet* (2021) er oversatt av Kjetil Røed, med innledning av Elin Svenneby.

5. Se f.eks. Audi (2013), Matthen (2015) og Siegel (2017).

sanseinntrykk (eller sansedata) og hvordan disse tolkes, organiseres og tillegges mening av individet. Også dagligspråkets referanser til forholdet mellom kjærlighet og vår evne til å se, dreier seg om samspillet mellom sansning og erkjennelse. Når vi bruker beskrivelser som «å se» eller «å bli sett» i denne sammenhengen, refererer det gjerne til både det at den som ser erverver seg kunnskap om den andre, men også at den andre blir sett i et fordelaktig og anerkjennende lys. I det ligger det en dobbelthet og et potensiale til konflikt. Kunnskap, slik vi vanligvis forstår det, fordrer at man har en korrekt oppfatning av verden, men ikke all velvillig tolkning vil være en korrekt persepsjon av virkeligheten.

Susanna Siegel skriver godt om nettopp forholdet mellom sansning, tolkning og erkjennelse. Hun påpeker at våre holdninger, sinnsstemninger, selvbilde m.m. påvirker det vi ser. For eksempel er det etter hvert godt dokumentert at negative fordommer om spesifikke grupper av befolkningen, og motsatt; positive holdninger til andre grupper, påvirker vår persepsjon av dem (Siegel, 2017, s. 7). Flere studier har blant annet vist at ansettelseskomiteer vurderer søkere fra sosialt stigmatiserte og sosialt dominerende grupper ulikt, noe som bidrar til å opprettholde sosiale ulikheter (Siegel, 2017, s. 7). Dette utgjør ikke bare et moralsk dilemma, men også et epistemisk dilemma. Som Siegel så presist formulerer det: «Perception seems to open the perceiver's mind to the things around us, but for some important things, it doesn't. It purports to tell the perceiver what the world is like, but in crucial cases, it won't» (Siegel, 2017, s. 4).

Det er nærliggende å tenke at beskrivelsen «å *virkelig* se den andre» i konteksten av kjærlighet er ment å uttrykke at den som ser på denne måten nettopp ikke er forblindet av egne fordommer og fantasier, men snarere ser den andre klart og tydelig *som hen er*. Uttrykket ser dessuten ut til å referere til en aktivitet som krever fokus og innsats over tid fra den som ser – og at denne type oppmerksomhet avdekker noe ved den som blir sett som ikke nødvendigvis er tilgjengelig ved første øyekast eller for alle. Det at man virkelig ser et annet menneske innebærer i så tilfelle at man er i besittelse av en mer omfattende eller dypere kunnskap om vedkommende; en form for innsikt i hvem den andre er. Men denne type innsikt og denne måten å se den andre på kan ikke kun være en intellektuell øvelse. Å virkelig se den andre i konteksten av kjærlighet handler ikke bare om å ta inn korrekt informasjon om den andre, slik som for eksempel at den andre har grønne øyne, smatter når hun spiser og foretrekker hunder fremfor katter, for så å danne et helhetlig deskriptivt bilde av vedkommende på bakgrunn av dette. Det handler i aller høyeste grad også om å tillegge det som blir sett en positiv verdi, om verdsettelse og anerkjennelse av den andre på bakgrunn av dette og de emosjonelle båndene som oppstår gjennom denne type persepsjon over tid. Dersom det å virkelig se en annen skal være en meningsfull metafor for, eller beskrivelse av, hva kjærlighet er, må det også fange inn dette aspektet ved kjærlighet.

1.2 Den andre

Hva er det så ved *den andre* som blir sett av den som elsker? Én måte å forstå spørsmålet på er at det etterlyser en forklaring på, eller en begrunnelse for, hvorfor man elsker en spesifikk person (f.eks. illustrert gjennom spørsmål av typen «Hva er det egentlig du ser i vedkommende?»). En utbredt oppfatning ser i så måte ut til å være at den *romantiske kjærligheten* og *nære vennskap* primært er responser på den andres attraktive og gode egenskaper (eller det som *oppfattes* som attraktive og gode egenskaper). Den romantiske kjærligheten fremstilles gjerne som en respons på den andres fysiske trekk (f.eks. et godt utseende) og personlighet (f.eks. at vedkommende er sympatisk og har interesser og intellektuelle egenskaper man liker og matcher med), mens nære vennskap ofte fremstilles som en respons på sistnevnte. Innenfor filosofiske teorier om kjærlighet går dette synet gjerne under betegnelsen

«the quality theory».⁶ Det som blir sett og verdsatt i en kjærlighetsrelasjon, ifølge denne posisjonen, og som er med på å forklare og berettigg hvorfor man elsker akkurat denne personen, er personlige trekk ved individet.⁷

En konkurrerende posisjon innenfor filosofiske teorier om kjærlighet går under navnet «the relationship theory».⁸ Ifølge denne posisjonen er det ikke bare personlige egenskaper, forstått som den andres fysiske trekk og personlighet, som verdsettes i kjærlighet. Vi verdsetter også relasjonene vi har til våre kjære. Det at noen for eksempel er din ektefelle eller en venn du har kjent i mange år, utgjør en viktig del av din persepsjon av vedkommende. Ifølge denne posisjonen, spiller dessuten relasjoner en særlig viktig rolle for *kjærlighet mellom nære familiemedlemmer*. For eksempel ser det ut til å være en vanlig oppfatning (og et vanlig krav) at foreldres kjærlighet for sine barn er langt mer betingelsesløs enn nære vennskap og romantisk kjærlighet: Idealet ser ut til å være at man skal elske sine barn uavhengig av deres personlige egenskaper; man skal elske barna sine av den enkle grunn at de er ens barn. Det som primært ser ut til å forklare og berettigg at man elsker en spesifikk person på denne måten, og som utgjør en vesentlig del av det den elskende ser og verdsetter ved den andre, er dermed et relasjonelt fakta, nemlig det at man inngår i en spesiell familierelasjon med vedkommende.⁹ Det betyr selvfølgelig ikke at denne formen for kjærlighet ikke også innebærer at man verdsetter sine barns individuelle egenskaper, kun at den biologiske eller sosiale relasjonen mellom foreldre og barn anses som den primære forklaringen på, og berettiggelsen for, slik kjærlighet.¹⁰ (Foreldres kjærlighet for sine barn er sjeldent betinget av at barnet har spesifikke egenskaper. Selv om du for eksempel elsker din datters smilehull, betyr ikke det at du ikke ville elsket henne dersom hun ikke hadde hatt disse smilehullene. Du elsker henne fordi hun er din datter.)¹¹

Men spørsmålet om hva det er som blir sett i kjærlighet kan også forstås på en annen måte og har å gjøre med hvordan kjærlighet påvirker oss som aktører. En vanlig oppfatning ser ut til å være at det å elske et annet menneske innebærer at man ønsker den andre vel og at man selv bidrar til den andres lykke.¹² Ifølge en slik posisjon innebærer kjærlighet en

-
6. Så vidt meg bekjent er Niko Kolodny (2003) den som først tok i bruk uttrykket «the quality theory» i sin diskusjon om kjærlighet. Slik jeg ser det, avviser Kolodny en karikert versjon av en slik posisjon. Kate Abramson og Adam Leite (2011) argumenterer i så måte for en langt med plausibel versjon av teorien. Jeg har skrevet mer utfyllende om temaet i (Roland, 2016).
 7. Kritikken mot denne posisjonen er variasjoner over samme tema: i) vi elsker hele personer, ikke egenskaper ved den andre, ii) en slik kjærlighet ville ikke være særlig motstandsdyktig mot endringer i de egenskapene man verdsetter ved den elskede og iii) dersom en morsommere, smartere, snillere og penere person dukker opp ser det ut til at du har grunn til å elske denne personen i stedet (også kalt «the problem of substitution» og «the problem of trading up»). Se. f.eks. Naar (2017, s. 201).
 8. Niko Kolodny (2003) er kanskje den fremste proponenten av denne teorien.
 9. Slik jeg ser det, har ordet «relasjon» i denne konteksten minst tre forskjellige betydninger med forskjellige metafysiske implikasjoner. For det første kan ordet referere til den *historiske* relasjonen; det vil si ens historie med interaksjon og felles opplevelser. Vennskap og romantiske relasjoner er grunnleggende sett historiske på denne måten. De kan ikke eksistere med mindre denne type interaksjon mellom partene har funnet sted. For det andre kan ordet referere til den *formale* relasjonen. Forholdet mellom foreldre og barn illustrerer godt dette. Selv om denne type relasjoner også normalt vil være en historisk relasjon i betydningen nevnt ovenfor, eksisterer den biologiske og sosiale relasjonen i en forstand uavhengig av slik interaksjon. Tenk for eksempel på en person som nettopp har fått vite at han har et barn han ikke visste om. Han har ennå ikke interagerert med barnet, men står likevel i en spesiell relasjon til denne personen. For det tredje snakker vi også ofte om *kvaliteten* på relasjonen, gjerne forstått som deltakernes gjensidige omsorg for hverandre og det vi ofte kaller «god kjemi». Snakk om hvorvidt man har en god relasjon med den andre, vil typisk referere til dette.
 10. Det utelukker heller ikke at foreldre verdsetter den historiske relasjonen man har til barnet sitt eller barnets verdi som formål i seg selv.
 11. En kritikk mot «the relationship theory» er at den gjør kjærlighetsrelasjonen til det primære objektet for kjærlighet. Se f.eks. Abramson og Leite (2011, s. 676) og Roland (2016, s. 94–103).
 12. Se f.eks. Abramson og Leite (2011), Frankfurt (2004), Jollimore (2011) og Keller (2013).

form for vedvarende og generøs oppmerksomhet rettet mot den andre, og at man med det ser den andres spesifikke behov og interesser og handler ut fra dette. Vi gjør langt mer for dem vi elsker enn for andre, og vi ser også ut til å være i en bedre posisjon – både epistemisk og kausalt – til å fremme våre kjæres lykke enn andre som ikke inngår i en kjærlighetsrelasjon med dem. Slik jeg tolker det, henspiller utsagnet «Du ser meg/så mye bedre/enn de andre» fra Skaugs dikt blant annet på dette; at den som elsker handler på en måte som får den andre til å føle seg sett, verdsatt og forstått. Å virkelig se den andre innenfor konteksten av kjærlighet ser dermed ut til å innebære at man har kunnskap både om hvordan den andre er (at man kjenner den andre) og, med det, hvilke handlinger som vil bidra til vedkommendes lykke.

En siste kommentar før vi går videre til Vellemans og Murdochs teorier: Å elske en person handler ikke bare om å se vedkommende på en spesiell måte. Kjærlighet ser også ut til å forandre måten man ser verden på, fordi man i en forstand ser den gjennom den andres øyne. Som Troy Jollimore så fint uttrykker det: «To see with love's vision is to see the world with the beloved at the center and to see his attributes in a certain generous light; but it is also to see the rest of the world, to some degree, through his eyes [...]» (Jollimore, 2011, s. 25).

Med disse innledende kommentarene vil jeg nå se nærmere på Murdochs og Vellemans respektive teorier om kjærlighet. Hvor plasserer de seg i det filosofiske landskapet som nettopp er skissert?

2. Velleman og Murdoch

Både Murdoch og Velleman tilskriver blikket en avgjørende rolle i kjærlighet. Begge argumenterer for at kjærlighet innebærer at man virkelig ser den andre. Begge understreker dessuten at det er et intimt forhold mellom kjærlighet og moral. Spørsmålet er dermed hva disse to filosofene legger i det å virkelig se den andre. Hva spesifikt er det de mener kjærlighet avdekker ved den andre? Eller sagt på en annen måte: Hva er det den elskende ser, som en som ikke elsker *ikke* ser? Som vi vil se, er det, til tross for flere likheter, også interessante skiller mellom de to filosofenes teorier når det gjelder å svare ut de ovennevnte spørsmålene. Jeg mener likevel at begge teoriene kan bidra med gode innsikter om kjærlighetens natur.

2.1 Det universelle vs. det partikulære

Ifølge Velleman er kjærlighet en grunnleggende moralsk emosjon i den forstand at kjærlighet nødvendigvis involverer den moralske holdningen respekt. Både kjærlighet og respekt er måter å se den andre på, understreker han. De er begge tilfeller av det han kaller «valuation-as-vision» (Velleman, 1999, s. 344). De er begge måter å verdsette den andre på, og det som blir verdsatt og anerkjent både når man respekterer noen og elsker noen er deres *iboenne moralske verdi som formål i seg selv* (Velleman, 1999, s. 357). «I regard respect and love as the required minimum and optional maximum responses to one and the same value» (Velleman, 1999, s. 366), sier han.

Det er særlig to ting vi skal ta med oss fra dette. For det første, er Velleman på dette punktet både påvirket av Murdochs teori om kjærlighet og Kants teori om respekt. Han skriver: «[Murdoch's] term for that which constitutes love – that is, 'attention' – can be translated into German as *Achtung*, which was Kant's own term for the motives of morality» (Velleman, 1999, s. 343). Murdochs innflytelse på Vellemans teori, ligger nettopp i det at Velleman adopterer hennes begrep om oppmerksomhet (som hun igjen låner fra Simone Weil) som en konstituerende del av kjærlighet. Kjærlighet, ifølge både Velleman og

Murdoch, krever at man vender sin oppmerksomhet mot den andre og ser den andres virkelige selv. Som vi vil se, er de to imidlertid uenige om hva dette innebærer.

For det andre, og som en følge av innflytelsen fra Kant, ser vi at Vellemans teori skiller seg fra «the quality theory» og «the relationship theory» på et viktig område. For Velleman er ikke kjærlighet essensielt en respons på den andres individuelle egenskaper (f.eks. den andres personlighet) og relasjonelle trekk (f.eks. at den andre er ens bror), men snarere en respons på et universelt aspekt ved den andre som vedkommende deler med alle andre mennesker. Selv om det er en persons gode egenskaper som vanligvis vil dra en inn i en romantisk relasjon eller et vennskap med vedkommende, og selv om den historiske relasjonen er viktig for at vi kan utvikle kjærlighet for andre, understreker Velleman at selve essensen i kjærlighet – akkurat som i respekt – er at man tar inn over seg den andres kantianske (og virkelige) selv og dermed den andres verdi som formål i seg selv. Det som imidlertid skiller kjærlighet fra respekt, er at det å elske noen, til forskjell fra å bare respektere dem, medfører at man kan ta inn over seg den *fulle verdien* av den andre som formål i seg selv.

Dette punktet er det verdt å dvele litt ved. Respekt for et annet menneske, påpeker Velleman, er ikke betinget av at vi kjenner vedkommende. Det er heller ikke betinget av at vi har en emosjonell respons overfor den andre, kun at vi intellektuelt griper vedkommendes verdi som formål i seg selv. Respekt medfører en erkjennelse av at man ikke kan bruke den andre kun som et middel og dette legger dermed føringer på vår adferd. Den *fulle verdien* av den andre kan imidlertid ikke gripes av vårt intellekt alene, understreker han. Den er noe som må *føles* i møte med den andre. Kjærlighet åpner oss emosjonelt mot verden og det er først med den emosjonelle åpenheten som kommer med det å elske en annen at vi fullt ut kan se og sette pris på det som er mest verdifullt ved et menneske. «Love disarms our emotional defenses», insisterer Velleman, «it makes us vulnerable to the other» (Velleman, 1999, s. 361).

Synet på kjærlighet som en respons på en verdi vi alle deler stemmer dessuten godt overens med hvordan vi ønsker å bli elsket, hevder Velleman:

The desire to be valued in this way is not a desire to be valued on the basis of one's distinctive features. It is rather a desire that one's own rendition of humanity, however distinctive, should succeed in communicating a value that is perfectly universal. [...] One doesn't want one's value as a person to be eclipsed by the intrinsic value of one's appearance or behavior; one wants them to elicit a valuation that looks through them, to the value of one's inner self. (Velleman, 1999, s. 371–372)

Jeg har tidligere skrevet mer utfyllende om svakheter og styrker ved Vellemans teori.¹³ En styrke ved hans teori, slik jeg ser det, er nettopp det at den anerkjenner kjærlighet som en moralsk emosjon. En kjærlighet som ikke anerkjenner den andre som et formål i seg selv og dermed som et subjekt som gjør krav på vår respekt, er ikke en kjærlighet vi ville ønsket oss, og jeg tror heller ikke det er en riktig beskrivelse av vår faktiske opplevelse av å elske et annet menneske. Kjærlighet har en bestemt fenomenologi. Selv om vi innimellom både sier og gjør noe som sårer dem som står oss nærmest, vil for mye av en slik type adferd rett og slett ikke være kompatibel med den type omsorg og velvilje som kjærlighet naturlig fører med seg. Problemet for Velleman, slik jeg ser det, er imidlertid at han kun redegjør for en liten del av hva kjærlighet er. Selv om en viktig del av det å elske noen er å anerkjenne dem som formål i seg selv og dermed som personer som gjør krav på vår respekt, mener jeg at dette kun utgjør «halve historien» av hva det er vi ser, verdsetter og responderer på i kjærlighet.

13. Se Roland (2016, 2021a, 2021b).

For det første elsker vi kun noen få personer, og en plausibel teori om kjærlighet bør kunne redegjøre for nettopp dette aspektet. Vellemans teori om kjærlighet som en respons på en universell verdi vi alle deler ser ikke ut til å kunne gjøre det; den redegjør ikke godt nok for det selektive og partikulære ved kjærlighet og dermed hvorfor vi elsker noen fremfor andre. Denne innvendingen går under flere navn, blant annet «the problem of substitution» og «the problem of addition».¹⁴ Om det for eksempel er slik at en far elsker sitt barn kun som en respons på hans iboende moralske verdi, virker det like passende for den samme faren å elske en vilt fremmed person som en respons på hans iboende moralske verdi.¹⁵ Velleman er riktignok klar over problemet og gir en grei forklaring på hvorfor vi kun elsker noen få, til tross for at kjærlighet er en respons på en verdi vi alle deler. Vi er rett og slett konstitusjonelt begrenset i antall mennesker vi kan elske, sier han. Kjærlighet, i motsetning til respekt, er en begrenset ressurs og det er kun noen få mennesker vi passer med eller har den riktige kjemien med (Velleman, 1999, s. 372). Dette forklarer likevel ikke kjærlighetens personlige karakter eller at våre kjære i en viktig forstand er uerstattelige for oss. Som for eksempel Lotte Spreeuwenberg påpeker: En implikasjon ved Vellemans teori ser ut til å være at det ikke spiller noen rolle hvem vi elsker (Spreeuwenberg, 2021, s. 68).

Et annet problem for Velleman er at hans teori ikke kan redegjøre for forskjellige typer kjærlighet. Selv om det er viktige likheter mellom vennskap, romantisk kjærlighet og kjærlighet mellom nære familiemedlemmer, så er det også noen grunnleggende skiller. Foreldre elsker for eksempel sine barn på en litt annen måte enn de elsker sine venner og romantiske partnere, og disse forskjellige formene for kjærlighet manifesterer seg normalt også i litt forskjellige typer adferd.¹⁶ For eksempel vil enkelte intime gester overfor en romantisk partner, hverken være typiske eller passende uttrykk for ens kjærlighet overfor egne barn. Dersom kjærlighet er å virkelig se den andre, må det også innebære at man er oppmerksom på den relasjonelle konteksten og at man ser den andres individualitet, slik som den andres individuelle interesser og behov. En teori som kun anser kjærlighet som en respons på den andres kantianske selv, ser ikke ut til å kunne fange inn dette.

Av de samme grunnene mener jeg at Velleman heller ikke helt klarer å fange inn hvordan det er vi ønsker å bli elsket, og dermed sett, i våre kjærlighetsrelasjoner. Selv om jeg er enig i at vi ønsker å bli verdsatt som formål i oss selv; vi ønsker selvfølgelig at den andre skal se og anerkjenne vårt iboende menneskeverd, så følger det ikke fra det at vi ikke også ønsker å bli verdsatt på bakgrunn av personlige egenskaper og erfaringer som ligger til grunn for vår individualitet. Den velkjente frasen «Jeg ønsker å bli elsket for den jeg er» reflekterer nettopp dette. Det reflekterer at vi ønsker at våre nærmeste skal se våre unike egenskaper, karaktertrekk og særegne behov. I dette ligger det også en sårbarhet. På den ene siden ønsker vi at våre kjære skal legge merke til og sette pris på, ting ved oss som for andre vil være lette å overse. Samtidig ønsker vi å bli elsket til tross for våre uperfektheter, kanskje til og med at den andre setter pris på nettopp våre mer sære trekk. Når det er sagt, mener jeg Velleman berører noe viktig i passasjen over. Ingen av oss ønsker å være utskiftbare. Vi ønsker at den kjærligheten som våre kjære har for oss, skal tåle både våre særegenheter og at vi i en viss grad forandrer oss, for eksempel at kjærligheten skal tåle at man blir eldre, legger på seg, blir syk, osv. Vi drømmer om at den emosjonelle dybden i

14. Se f.eks. Jollimore (2000, s. 127), Kolodny (2003, s. 141) og Roland (2016, s. 68–69).

15. Når jeg her bruker uttrykket «vilt fremmed», så er det ment å uttrykke at dette er en person som faren ikke kjenner og ikke har noen relasjon med. Personlig kjærlighet overfor et vilt fremmed menneske virker som en upassende respons. Man kan ikke ha den samme emosjonelle responsen og dybden i følelser overfor en person man ikke kjenner og ikke aner noe om, men man kan selvfølgelig føle nestekjærlighet for vedkommende.

16. Det betyr ikke at ens kjærlighet for en spesifikk person ikke kan være en blanding av forskjellige former for kjærlighet. Det er f.eks. ikke uvanlig at folk sier ting som «Han er min beste venn. Han er som en bror for meg.»

den andres følelser for oss skal være motstandsdyktig mot visse forandringer, om enn ikke alle forandringer.¹⁷

Hva så med Murdochs teori om kjærlighet? Som vi skal se, har Murdochs teori mer til felles med både «the quality theory» og «the relationship theory» enn det Vellemans teori har. Mens Velleman argumenterer for at kjærlighet er rettet mot det samme universelle aspektet ved hver person og dermed det vi har felles, vektlegger Murdoch i stedet det partikulære ved den andre og det mangfoldige ved verden. For det første understreker Murdoch at kjærlighet er en respons på den andres *individuelle virkelighet*. «Love is knowledge of the individual» (Murdoch, 1970, s. 27), sier hun. Å elske en annen innebærer å vende oppmerksomheten mot det konkrete individet som den andre er og med det å ta inn over seg vedkommendes individuelle egenskaper og spesifikke historie. For det andre påpeker hun at denne formen for oppmerksomhet overfor den andre også medfører en erkjennelse av at den andre er forskjellig fra en selv: «The direction of attention is, contrary to nature, outward, away from self which reduces all to a false unity, towards the great surprising variety of the world, and the ability so to direct attention is love» (Murdoch, 1970, s. 65). Verden der ute stemmer ikke nødvendigvis overens med våre oppfatninger om den, og for å virkelig se verden – og menneskene i den – med all dens kompleksitet og variasjoner, maner Murdoch oss til å vende blikket bort fra oss selv og våre egne fordommer og fantasier. For det tredje, og som en følge av dette, understreker Murdoch at det å virkelig se den andre er en pågående prosess som krever at man gjør en aktiv innsats over tid. Å virkelig se et annet menneske *som hen er*, er ingen lett oppgave. Det er en stadig kamp mot egne fordommer og er en prosess som vedvarer. Vi blir aldri helt ferdige med å observere våre kjære, konstaterer Murdoch.

Det er flere interessante aspekter ved Murdochs teori. Jeg vil se nærmere på noen av disse under.

2.2 Det fete, nådeløse egoet vs. det rettferdige, kjærlige blikket

To premisser ligger til grunn for Murdochs filosofiske menneskesyn og med det hennes teori om kjærlighet: i) våre ego forhindrer oss i å se verden slik den er og ii) bare kjærlighet kan sette oss fri og få oss til å se verden klart og tydelig. Det kan på en og samme tid fremstå som både et romantisk og et litt dystert syn på den menneskelige psykologi. Så hva ligger egentlig i dette? La oss begynne med det første premisset.

En av Murdochs kanskje mest kjente og siterte utsagn handler nettopp om egoet: «In the moral life the enemy is the fat relentless ego» (Murdoch, 1970, s. 51), fastslår hun. Murdoch utdyper dette med å gi flere beskrivelser av hvordan hun mener vår psykologi fungerer: «The chief enemy of excellence in morality (and also in art) is personal fantasy: the tissue of self-aggrandizing and consoling wishes and dreams which prevents one from seeing what is there outside one» (Murdoch, 1970, s. 57). Og hun fortsetter: «What I have called fantasy, [is] the proliferation of binding self-centered aims and images [...]» (Murdoch, 1970, s. 65). Og videre: «We are anxiety-ridden animals. Our minds are continually active, fabricating an anxious, usually self-preoccupied, often falsifying *veil* which partially conceals the world» (Murdoch, 1970, s. 82). Ifølge Murdoch har vi med andre ord et nokså rikt indre liv,

17. «Kjærligheten utholder alt, tror alt, håper alt, tåler alt» heter det i *Kjærlighetens høysang* i *Det nye testamentet*. På den ene siden, kan dette stemme som en beskrivelse av hvordan kjærlighet i enkelte tilfeller kan utarte seg. Vi kan f.eks. tenke oss en situasjon hvor foreldre fortsetter å elske barnet sitt, selv om barnet deres har tatt del i en grusom terroraksjon de ikke selv støtter. På den andre siden, er det ikke sikkert at dette er et ideal vi bør leve blindt etter. F.eks. vil de færreste av oss i dag oppfordre noen til å forbli i et voldelig og destruktivt ekteskap med begrunnelsen at kjærligheten skal tåle alt.

men store deler av dette indre livet består av en rekke fantasier og fordommer som tilslører eller forvrenger vår persepsjon av verden. Egoet er med andre ord en trussel mot å erverve seg kunnskap om verden og menneskene vi omgås. Det er grunn til å nevne at Murdoch ikke begrunner hvorfor hun mener at vi er satt sammen på denne måten, hun postulerer kun at dette er slik den menneskelige natur er, og at dette påvirker hvordan vi ser og forholder oss til andre mennesker.

Det bringer oss over på det andre premisset for Murdochs menneskesyn. Kuren mot et ego som løper løpsk er å ta i bruk vår moralske forestillingsevne, understreker Murdoch. Det er først når vi ser forbi egne fordommer og ser den andre i et *rettferdig* og *kjærlig* lys at vi kan begynne å se den andre som hen er (Murdoch, 1970, s. 36). For å illustrere dette poenget beskriver hun en relasjon mellom en mor kalt M og hennes svigerdatter kalt D. M er av den oppfatningen at D ikke er god nok for hennes sønn. D mangler ifølge M både verdighet og manerer. I hennes øyne er D uhøflig, uraffinert og umoden. M liker hverken måten hun kler seg på eller snakker. Kort sagt, hun er misfornøyd med sin sønns valg av partner og mener han kunne gjort langt bedre. Murdoch understreker imidlertid at M ikke er en ondskapsfull person. Etter hvert innser M at hun både er fordomsfull, gammeldags og en smule sjalu, og at dette farger hennes oppfatning av svigerdatteren. M bestemmer seg derfor for å forsøke å se D på nytt og går inn en prosess som Murdoch beskriver som «unselfing», en prosess hvor man vender seg vekk fra seg selv og egne fordommer og virkelig prøver å se den andre som hen er: «What M is *ex hypothesi* attempting to do is not just to see D accurately but to see her justly or lovingly» (Murdoch, 1970, s. 22), påpeker Murdoch. Denne prosessen gjør at Ms bilde av D gradvis forandrer seg. Hun ser ikke lenger D som umoden, men snarere som forfriskende ungdommelig. Der M tidligere så sin svigerdatter som vulgær og støyende, ser hun henne nå som livlig og spontan. Dette representerer, ifølge Murdoch, et *riktigere* bilde av D. «When M is just and loving she sees D as she really is» (Murdoch, 1970, s. 36), understreker hun.

Det er flere ting å si om dette, men jeg vil her begrense meg til noen få kommentarer om de ulike betydningene av ordet kjærlighet som er i spill hos Murdoch, samt den epistemiske rollen hun tilskriver kjærlighet.

Hvorvidt M faktisk ender opp med å *elske* D, sier eksemplet ingenting om. Prosessen som Murdoch beskriver, handler snarere om det blikket og den oppmerksomheten hun mener kreves av en *moralsk* aktør: «I have used the word 'attention', which I borrow from Simone Weil, to express the idea of a just and loving gaze directed upon an individual reality. I believe this to be the characteristic and proper mark of the active moral agent» (Murdoch, 1970, s. 33). Murdoch ser dermed ut til å operere med to forskjellige betydninger av begrepet kjærlighet: i) det rettferdige, kjærlige blikket som en type oppmerksomhet vi ideelt sett burde møte alle vi omgås med og ii) kjærlighet i betydningen å elske et annet menneske. Det rettferdige, kjærlige blikket trenger med andre ord ikke resultere i det vi normalt tenker på som personlig kjærlighet, men det er likevel en nødvendig betingelse både for moralsk aktørskap og også for personlig kjærlighet når det inntreffer. Slik jeg tolker det, er det dette som ligger til grunn for Murdochs påstand at kjærlighet er et sentralt konsept i det moralske liv (Murdoch, 1970, s. 2).

Her ser vi dermed en parallell til Vellemans teori. Mens hovedelementet i Murdochs teori om kjærlighet nettopp er det rettferdige, kjærlige blikket, er hovedelementet i Vellemans teori hans begrep om den moralske holdningen respekt. For Velleman er respekt, og dermed et blikk som ser den andre som formål i seg selv, også en nødvendig betingelse for både moralsk aktørskap og kjærlighet. Spørsmålet blir så om Murdochs begrep om det rettferdige, kjærlige blikket kan romme det samme som Vellemans begrep om respekt? En

mulig lesning er at begge begrepene beskriver en velvillig og anerkjennende holdning overfor den andre med utgangspunkt i nettopp den andres verdi som formål i seg selv. For Murdochs posisjon vil det bety at den andres iboende moralske verdi er det som delvis begrunner og motiverer den innsatsen som ligger i å forsøke å virkelig se den andre. Samtidig handler kjærlighet for Murdoch om mer enn å se den andres verdi som formål i seg selv. Vi er ikke ferdige med å se i det vi har anerkjent en verdi vi alle deler. Det er snarere da jobben begynner med å bli kjent med det *individet* som den andre er. Dette er en kontinuerlig prosess og endeløs oppgave, understreker Murdoch. For vår kunnskap om, og forståelse av, den andre er noe som lar seg perfektionere i det uendelige.

På dette punktet skiller dermed Murdochs teori seg fra Vellemans teori. Murdoch beskriver i langt større grad prosessen og innsatsen som kreves for å virkelig se og elske den andre, og hun beskriver også på mange måter et rikere blikk på, eller konsepsjon av, den andre (og den andres virkelige selv) enn det Velleman gjør. Sånn sett kan vi si at Murdoch har gitt oss en oppskrift på hvordan bli bedre på kjærlighet. For å unngå at våre kjære blir ofre for urealistiske forventninger de aldri klarer leve opp til eller at vi tilskriver dem negative egenskaper de ikke har, må vi rette fokuset bort fra oss selv og mot den andres faktiske karaktertrekk. Kjærlighet handler om å eliminere fordommer og idealiserte fantasier om den andre, ifølge Murdoch. Det handler om å se utenfor fastlåste kategorier og stereotyper og gjøre plass for ekte mennesker. Først da vil vi kunne se dem som de er.

3. Kjærlighet og realisme

La meg avslutte med noen kommentarer om kjærlighetens epistemiske rolle. Det er verdt å merke seg at både Murdoch og Velleman beskriver et blikk som er nødvendig for å avdekke en virkelighet – en *moralsk* virkelighet – som ellers ville vært skjult for oss. Begge forplikter seg sånn sett til en form for realisme. Begge understreker at det moralske livet er en øvelse i å se og begge beskriver et blikk som ser forbi det som ellers hindrer oss i å ta inn virkeligheten klart og tydelig. For Velleman innebærer dette at vi ikke kan se den andres iboende moralske verdi som formål i seg selv med mindre vi respekterer vedkommende og også at kjærlighet for den andre nødvendigvis innebærer at man har tilgang til dette aspektet ved virkeligheten. Både kjærlighet og respekt handler, ifølge Velleman, om å se forbi den andres individuelle egenskaper. Det er ikke der den andres moralske verdi ligger, understreker han, og det er heller ikke disse kontingente egenskapene som utgjør den andres virkelige selv.

Murdoch på sin side, minner oss om at det er mer ved den andre enn vedkommendes menneskeverd som er moralsk relevant og at det er mer enn den andres kantianske selv som danner grunnlaget for hvem man er, samtidig som hun understreker at vi må se forbi våre egne fordommer og idealiserte fantasier for å danne et riktig bilde av den andre. Det er kun det rettferdige, kjærlige blikket som kan gi oss tilgang til denne virkeligheten ved den andre, ifølge Murdoch. Når M ser D med et rettferdig og kjærlig blikk, ser hun trekk – også moralske karaktertrekk – ved D som tidligere var skjult for henne. Som blant annet Cathy Mason påpeker, er trekkene ved D som M etter hvert ser ekte trekk som D faktisk er i besittelse av, men de er likefullt trekk som M ikke ville hatt tilgang til dersom hun observert D gjennom et ukjærlig blikk (Mason, 2021, s. 49).

Slik jeg ser det, berører Murdoch noe av det som gjør gode kjærlighetsrelasjoner så verdifulle for oss. Det er ikke kun det å bli sett og anerkjent for den man er som betyr noe i kjærlighet. Minst like viktig er vissheten om at noen er villige til å legge ned den innsatsen som kreves for å stadig sette til side egne fordommer og fantasier i et forsøk på å se oss som vi er. Stort mer kan vi ikke kreve av det kjærlighetsfulle blikket.

Jeg vil likevel avslutte med noen kritiske kommentarer til Murdochs teori. Eksemplet med M og D er konstruert slik at M faktisk ender opp med et riktigere bilde av sin svigerdatter etter at hun prøver å legge til side egne fordommer. Men i det virkelige liv er det ingen garanti for at det å innta en mer åpen og velvillig holdning til den andre vil gi et riktigere bilde av vedkommende. Hva garanterer at vi, i våre forsøk på å se den andre med et rettferdig og kjærlig blikk, ikke ender opp med et for idealisert og unyansert blikk? Og i hvilken grad vil et rettferdig og kjærlig blikk kunne fange opp negative trekk ved den andre som i ytterste konsekvens kan utgjøre en trussel i en nær relasjon, slik som for eksempel narsissistiske og manipulerende trekk? Det er ikke klart for meg at Murdochs teori har ressurser til å svare på dette.

4. Konklusjon

Jeg har i denne artikkelen sett på forholdet mellom kjærligheten og blikket slik det fremstilles hos både Velleman og Murdoch. Vellemans teori om kjærlighet er foreløpig langt mer diskutert og analysert enn Murdochs teori. Samtidig er det slik at Vellemans teori bygger på Murdochs betraktninger om kjærlighet. Det har derfor vært interessant å se de to teoriene opp mot hverandre, både for å identifisere likheter og ulikheter mellom de to filosofenes teorier, men også fordi jeg mener det er aspekter ved Murdochs teori som fortjener mer oppmerksomhet og videre debatt.

Takk til Tove Pettersen, Kaja Jenssen Rathe og Olav Gjelsvik for konstruktive kommentarer til denne artikkelen, samt Marit Rokkones for språkvask.

Referanser

- Abramson, K. & Leite, A. (2011). Love as a Reactive Emotion. *The Philosophical Quarterly*, 61(245), 673–699. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9213.2011.716.x>
- Audi, R. (2013). *Moral Perception*. Princeton University Press.
- Frankfurt, H. (2004). *The Reasons of Love*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400826063>
- Jollimore, T. (2000). Friendship Without Partiality? *Ratio*, 13(1), 69–82. <https://doi.org/10.1111/1467-9329.00109>
- Jollimore, T. (2011). *Love's Vision*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691148724.001.0001>
- Keller, S. (2013). *Partiality*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691154732.001.0001>
- Kolodny, N. (2003). Love as Valuing a Relationship. *The Philosophical Review*, 112(2), 135–189. <https://doi.org/10.1215/00318108-112-2-135>
- Krakowski, S. (2021). *Incel: Om ofrivilligt celibat och en mansroll i kris*. Bazar Förlag.
- Lipscomb, B.J.B. (2021). *The Women Are Up to Something: How Elizabeth Anscombe, Philippa Foot, Mary Midgley, and Iris Murdoch Revolutionized Ethics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197541074.001.0001>
- Mason, C. (2021). Iris Murdoch and the Epistemic Significance of Love. I Simon Cushing (Red.), *New Philosophical Essays on Love and Loving* (s. 39–62). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-72324-8_3
- Matthen, M. (Red.). (2015). *The Oxford Handbook of Philosophy of Perception*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199600472.001.0001>
- Murdoch, I. (1970). *The Sovereignty of Good*. Routledge & Kegan Paul.
- Murdoch, I. (2021). *Det godes suverenitet*. Cappelen Damm.

- Naar, H. (2017). Subject-Relative Reasons for Love. *Ratio*, 29(1). <https://doi.org/10.1111/rati.12128>
- Roland, M. (2016). *What Is Love?* [Doktorgradsavhandling. Reprisentralen. Universitetet i Oslo].
- Roland, M. (2021a). Kjærlighet og respekt: Svakheter og styrker ved David Vellemans teori om kjærlighet som en moralsk emosjon. *Norsk filosofisk tidsskrift*, 56(1), 7–18. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2901-2021-01-02>
- Roland, M. (2021b). Love, Motivation, and Reasons. The Case of the Drowning Wife. I Simon Cushing (Red.), *New Philosophical Essays on Love and Loving* (s. 215–239). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-72324-8_11
- Siegel, S. (2017). *The Rationality of Perception*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198797081.001.0001>
- Skaug, T. (2020). *Ikke slipp*. Cappelen Damm.
- Spreeuwenberg, L. (2021). ‘Love’ as a Practice: Looking at Real People. I Simon Cushing (Red.), *New Philosophical Essays on Love and Loving* (s. 63–86). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-72324-8_4
- Srinivasan, A. (2021). *The Right to Sex*. Bloomsbury Publishing.
- Velleman, J.D. (1999). Love as a moral emotion. *Ethics*, 109(2), 338–374. <https://doi.org/10.1086/233898>
- Winther, W. (2022). Ut mot det fete, nådeløse egoet. *Agora – Journal for metafysisk spekulasjon*, Nr. 2-3, 374–383.
- Winther, W. (2021). Krigstidskvartetten. Mary Midgley, Iris Murdoch, Gertrude Anscombe og Philippa Foot. *Norsk filosofisk tidsskrift*, 56(4), 154–165. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2901-2021-04-02>